

„Tito felszínen tartása”: Nagy-Britannia szerepe Jugoszlávia gazdasági megsegítésében (1948–1953)

Vukman Péter

A csehszlovákiai *Rudé Pravóban*, 1948. június 28-án, megjelent a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának, a Kominformnak a határozata, amelyben a Jugoszláv Kommunista Pártot kizárták a Szovjet, a hat kelet-európai, valamint a Francia és az Olasz Kommunista Párt alkotta szervezetből. A világ közvéleménye megdöbbenve értesült a színpalak mögött már február óta zajló – kezdetben még csak a Szovjet és a Jugoszláv Kommunista Párt közti – konfliktusról, amely a Kominform elítélő határozatát követően drámai mértékben romlott tovább. A Szovjetunió és kelet-európai csatlósai sorra mondták fel a Jugoszláviával kötött gazdasági, valamint barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződéseket, utasították ki a jugoszláv diplomáciai képviselőket tagjait, gazdasági szankciókat léptettek életbe, titoista perek keretében – ilyen volt Rajk László pere is – monstre jugoszlávellenes demonstrációkat hajtottak végre. A sajtóban és a rádióban állandósult a propaganda-hadjárat, provokatív céllal egyre több határincidens történt. Ez utóbbiak s a Jugoszláviával határos országok haderejének fejlesztése – ami jelenlegi tudásunk szerint inkább egy átfogó és alapvetően védekezési célzattal zajló haderőfejlesztés részét képezte – már a Jugoszlávia elleni katonai támadás lehetőségét is felvetették.

Ezekkel a lépésekkel Jugoszlávia gyakorlatilag minden kapcsolatát elvesztette a kelet-európai népi demokráciákkal. Ezért a kibékülésre irányuló kezdeti lépések után Tito és a jugoszláv vezetés számára elengedhetlenné vált az útkeresés, új szövetségek találása. Ez elsősorban a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok felé közeledésben nyilvánult meg. A Nyugathoz való közeledésben a katonai és biztonságpolitikai okok mellett belejátszott az is, hogy az erőltetett iparpártoló politika, az ötéves terv nagyszabású – és a szovjet tábor segítségére építő – céljai, továbbá az 1950-es évek elején sújtó aszály miatt jelentős gazdasági nehézségek léptek fel, és súlyos veszélyként fenyegetett az éhínség. Ebben a helyzetben nélkülözhetlenné váltak a nyugati gazdasági segítyek, hitelek és kölcsönök.

A jugoszláv–nyugati közeledés azonban nem csak a balkáni „kommunista eretnek” állam érdeke volt. A Nyugat „Tito felszínen tartásával”¹ látta elkerülhetőnek, hogy egy

esetleges sikertelen jugoszláv demokratizálódási kísérlet után szovjetbarát kommunista vezetés kerüljön hatalomra. Ugyanakkor Jugoszlávia kiválásával a délkelet-európai térségben rést üthettek az addig monolit szovjet tömbön, jelentősen segítve ezzel Olaszország, Ausztria és Görögország védelmét. A nyugati politika megfogalmazódásában az sem volt mellékes, hogy – a Szovjetuniót leszámítva – a maga 32 hadosztályával Jugoszlávia rendelkezett a legnagyobb európai haderővel, még akkor is, ha annak felszereltsége egyre inkább elavult.

Habár anyagi értelemben az Egyesült Államok nagyobb támogatást adott Jugoszláviának, ez azonban korántsem jelentette azt, hogy lépéseiről előzetesen ne tájékoztatta volna Nagy-Britanniát, és ne egyeztettek volna fellépésüket. A Balkán-félsziget ugyanis a Földközi-tenger keleti medencéjének védelme miatt hagyományosan fontos szerepet töltött be a brit külpolitikában, így Londonban az amerikaiaknál jóval több információval rendelkeztek a térségről. Maguk a jugoszlávok is fontosnak tartották a brit kapcsolatok ápolását. A belgrádi brit diplomáciai testület számos kiváltságot elsőként kapott meg a nyugati hatalmak közül, Sir Charles Peake brit nagykövettel (1946–1951) pedig különösen jó kapcsolatokat ápolt a jugoszláv vezetés. Búcsúztatásakor addig szokatlan gesztusokra is sor került. A brit kapcsolatok fontosságát a legszemléletesebben talán Milovan Gyilas (Milovan Đilas) montenegrói származású vezető kommunista politikus, elméletíró (1911–1995) fogalmazta meg 1951. januári londoni látogatásakor. Eszerint a jugoszláv külpolitika alapelve az volt, hogy „egyenlően működjének együtt a három nagyhatalommal – az Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával és Franciaországgal. A jugoszlávok nagyobb szimpátiával és megértéssel viseltetnek a brit politika felé, mert Nagy-Britannia európai hatalom, és munkáspárti kormány [1951 októberéig – V. P.] van hatalmon.”²

Tanulmányomban nem vállalkozhatom arra, hogy a kitérjek a brit–jugoszláv közeledés minden állomására és a szerteágazó kapcsolatok minden aspektusára. Ehelyett Jugoszlávia brit gazdasági megsegítését szeretném megismertetni. Elsőként azt vizsgálom, hogy miként észlelte Nagy-Britannia a balkáni „eretnek” ország elleni szovjet és kelet-európai gazdasági blokádot. Külön kitérek ennek egy magyar vonatkozású aspektusára, a jóvátételi szállítmányok felfüggesztésére és az ezzel kapcsolatos brit nézetek ismertetésére. A tanulmány következő részében azt vizsgálom, hogy mikor és milyen okok miatt indult meg a brit segélyezés. Itt emelem ki a görög partizánoknak nyújtott jugoszláv segítség leállításának a segélyezésre gyakorolt pozitív hatását. Tanulmányom befejező részében a hosszú távú brit segélyezési tervekkel és az amerikai–brit–francia háromhatalmi tárgyalásokkal foglalkozom.

A Jugoszlávia elleni gazdasági blokád és a magyar jóvátétel kérdése

A Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozata váratlanul érintette a brit diplomáciai testületet. Ezt az is jól mutatja, hogy a határozat nyilvánosságra hozatalakor Peake éppen úton volt Belgrádból London felé. A határozatról csak Ljubljánában értesült, ahol az ottani brit konzul vacsorán látta vendégül. Így az első részletesebb brit elemzést rejtjeles távirat formájában a Foreign Office június 30-án kapta meg Charles Kingtől, aki Peake távollétében a belgrádi brit diplomáciai testület vezetője volt. King elemző táviratában a „kommunizmus egész története legfontosabb lépésének” tekintette a fejleményeket, mi több, azt egyenesen az 1054-es nagy keresztény egyházszakadáshoz hasonlította: „Először lehetséges, hogy az eretnkség szilárd területi alapon jöjjön létre. Trockij eretnkségének területi alapja nem volt nagyobb egy mexikói villánál, és mégis szó szerint csákánnyal verték a földhöz. Egy európai országban a szilárdul megalapozott eretnkségnek összehasonlíthatatlanul nagyobbak kell lennie, és azzá kell válnia, amit Konstantinápoly ellenállása jelentett Rómával szemben.” King ugyanakkor helyesen óvott attól, hogy a határozat keltette döbbenetben elhamarkodottan Tito átállását feltételezzék: „Nagyon elhamarkodott lenne azt feltételezni, hogy a jugoszlávok a keleti táborból automatikusan a nyugatiba állnának át.” Lehetséges jugoszláv válaszlépésként valami mást feltételezett: „Amivel a jugoszláv párt próbálkozik, az ennél sokkal nagyobb következményű lesz. A Kreml pártvonalával szemben *saját kommunizmust* [kiemelés tőlem, V. P.] próbálnak meg létrehozni.”³ King megállapítása szinte váteszi volt, hiszen a szovjet vádakra válaszolva a jugoszlávok, visszatérve a marxi-lenini alapokhoz, az 1950-es évek elején valóban ki fogják dolgozni a munkás-önigazgatás elméletét.

A Tájékoztató Iroda 1948. június 28-i elítélő határozata után a Jugoszlávia elleni szovjet és csatlós fellépés az ideológiai vádaskodások mellett szinte azonnal gazdasági nyomásgyakorlással párosult. A brit diplomácia első, blokáddal kapcsolatos megnyilvánulásai azonban ambivalens jegyeket mutattak.

A brit külügyminisztérium gazdasági hírszerző osztálya már július 10-i elemzésében vizsgálta a blokád gazdasági hatásait, miután megállapította, hogy a „jugoszláv határt lezárták az áruforgalom elől”. Az elemzés, amelyben egyszerre vizsgálták a blokád Jugoszláviára, valamint a Szovjetunióra és kelet-európai csatlós országaira gyakorolt hatását, kiemelte, hogy a várható jó aratás és a megfelelő élelmiszer-ellátottság ellenére a jugoszláv mezőgazdaságban „elosztási nehézségek léphetnek fel”, a lépés pedig fékezheti a modernizációt és a szövetkezetesítést, mivel a „jugoszláv gazdaságot primitívebb művelési formára kényszeríti vissza”. Az elemzők azonban ennél sokkal súlyosabbnak tartották a várható ipari következményeket. Főként azért, mert megállapításuk szerint Jugoszlávia az „olaj háromnegyedében, jó minőségű szénből és textíliából pedig teljesen az orosz csatlósok exportjára szorul”, miközben tőkére is szüksége van. Mindezek

alapján azt a következtetést vonták le, hogy „hiányukkal nemcsak a további iparosítási bővítés válik lehetetlenné, hanem jelentősen visszaeshet a működő gyárak termelése” is, miközben az „olajhiány az ország közlekedési rendszerét súlyosan nehezítheti”. Mindezeknek pedig „politikai következményei lehetnek”. Az elemzők optimistán ugyanakkor úgy látták, hogy „Nyugatról tengeren szinte az összes hiány pótolható”, és bíztak abban, hogy a „keleti blokádnak Jugoszláviát erősen a nyugatiakkal történő kereskedelemre fogja ösztönözni”. Ennél jóval jelentéktelenebbnek vélték a blokádnak csatlósokra gyakorolt hatását. Meglátásuk szerint ez leginkább Albániát érinti majd kedvezőtlenül, a többi csatlós országokra, köztük Magyarországra gyakorolt hatását azonban nem tartották jelentősnek, egyedül a Dunán átmenő hajóforgalom jugoszláv blokádját tekintették károsnak.⁴

Az elemzéssel, amely már tényként kezelte a Jugoszlávia elleni csatlós gazdasági blokádot, nem mindenki értett azonban egyet. Charles Peake belgrádi brit nagykövetség augusztus 24-én, a külügyminisztériumba küldött bizalmas és rejtjeles táviratában is úgy foglalt állást, hogy „semmi olyan bizonyíték nincs, amely a blokádra utalna”. Igaz, azt a nagykövetség is elismerte, hogy „állandóan ezt híresztelik”. Peake megemlíttette azt is, hogy Jugoszláviának Csehszlovákiával és Magyarországgal „bizonyos nehézségei akadtak”, de úgy vélte, hogy a „jelen szakaszban az ilyen gazdasági blokádnak a Szovjetunió számára nem áll érdekében.”⁵

A Foreign Office augusztus 24-i kimenő táviratában még nem kezelte tényként a csatlós gazdasági blokádnak meglétét, de a távirat árnyaltabban már úgy fogalmazott, hogy „Belgrádból folyamatosan a gazdasági blokádról híresztelnek”. Mindezt Peake beérkező távirataira alapozták. A távirat ezt követően felsorolásszerűen be is számolt ennek legfontosabb elemeiről, megemlítve, hogy az „albánokkal a kereskedelem teljes mértékben megszűnt”. Igaz, hogy Romániától „kis mennyiségben még kapnak olajat”, a szovjetektől a behozatal azonban „hónapok óta elhanyagolható”. Emellett a „csehszlovák és a magyar szállításokban [is] vannak bizonyos nehézségek”.⁶

A szófiai brit követ ugyanakkor augusztus 20-án kelt táviratában Peake-hez hasonlóan elvetette, hogy létezne a renegát délszláv állam elleni csatlósblokádnak. Mindössze a pirini térség közlekedésében észlelt megszorításokat.⁷ Habár az általunk ismert szakirodalom külön nem foglalkozik azzal, hogy a valóban beinduló „gazdasági hadviselésbe” Bulgária mikortól kapcsolódott be, Románia 1948 augusztusában ténylegesen felfüggesztette a Jugoszláviába irányuló olaj- és vasércszállítmányokat, és leállította a jugoszláv dohány behozatalát. Elmaradt a jugoszláv–román kereskedelmi egyezmény megújítása is, Csehszlovákia pedig csak azokat a gépkocsikat szállította le, amelyeket a jugoszlávok már előzőleg kifizettek, és a románokhoz hasonlóan a csehszlovákok sem voltak hajlandók újabb kereskedelmi egyezmény megkötéséről tárgyalni.⁸ A prágai brit nagykövetségről azonban még augusztus 18-án is arról táviratoztak Londonba, hogy a csehszlovák kormány „csak nagyon vonakodva alkalmazna gazdasági szankciókat”, mivel az „legalább ugyanakkora mértékben számukra is káros lenne”.⁹

A brit diplomácia tehát a gazdasági nyomásgyakorlásra utaló jeleket ellentmondóan értékelte, az idő előre haladtával és a konfliktus egyre nyilvánvalóbbá válásával azonban tényként kezelte a gazdasági blokádot. A britek különösen két ország, Csehszlovákia és Magyarország Jugoszlávia elleni lépéseivel foglalkoztak. Az előzővel minden bizonnyal azért, mert Csehszlovákia a kelet-európai térség iparilag legfejlettebb országa volt, Magyarországgal pedig részben a két ország között érvényben lévő jótételi megállapodások miatt.

Habár Alexander Knox Helm budapesti brit követ 1948. szeptember 2-i bizalmas minősítéssel ellátott táviratában még mindig kiemelte, hogy a „kereskedelmi tárgyalások terén *hivatalosan* [kiemelés tőlem, V. P.] nincs gazdasági szankció”, de arról is értesült, hogy a magyar áruk szállítása az „utóbbi időben »adminisztratív« és hasonló más intézkedések hatására jelentősen lelassult”.¹⁰ Augusztus 27-én ugyanő arról táviratozott, hogy a „magyar kormány augusztus 25-én döntést hozott a jótételi szállítások felfüggesztéséről”, és ennek végrehajtására másnap utasították is a megfelelő szerveket. Informátora értesülésére támaszkodva Helm feltételezte, hogy ez szovjet utasításra történt.¹¹ A belgrádi brit nagykövetség 1949. június 14-én ugyanezzel magyarázta a csehszlovák–jugoszláv gazdasági kapcsolatok elmérgesedését.¹² A belgrádi brit követség már addig is többször jelentett a csehszlovák szállítások csökkenéséről, megszűnéséről. 1949. március 18-án a *Borba* február 28-i cikkére alapozva például arról számolt be, hogy Csehszlovákia a megelőző nyolc hónapban esedékes 500 millió korona értékű árunak csak 43 százalékát szállította le, miközben Magyarországhoz hasonlóan 30 százalékkal növelte meg exportcikkeinek árát.¹³ Június 14-én pedig arról írt, hogy májusban Csehszlovákia felfüggesztette minden Jugoszláviába irányuló szállítását, ami ekkor 1,5 milliárd dinárt tett volna ki.¹⁴

A magyar jótételi szállításokat háborús vesztesként már az 1945. január 20-i fegyverszünet 12. pontja előírta, amely Magyarországot 200 millió dolláros jótétel megfizetésére kötelezte a Szovjetunió, további 100 millió dollár fizetésére pedig Jugoszlávia és Csehszlovákia felé. Az 1946. május 11-én aláírt jugoszláv–magyar jótételi egyezmény hat év alatt 70 millió dollár értékben írta elő a magyar jótételi szállításokat. Többek között vasúti felszereléseket, villanymotorokat, hajókat és nehézipari hengerelt árukat kellett Jugoszláviába szállítani. A jótételi kötelezettség bekerült az 1947-es párizsi békeszerződésbe is, melynek 23. cikkelye hat év helyett 1945. január 20-tól számított nyolc évre elosztva írta elő a magyar jótételi szállításokat.¹⁵ Ezekkel kapcsolatban azonban problémák vetődtek fel, ezért Magyarország még 1948 nyarán kérte a jugoszlávoktól a jótétel méltányos csökkentését. Július 16-án a kérést Jugoszlávia elutasította, majd az egyre élesedő gazdasági szembenállás részeként elkobozta az ottani magyar javakat.¹⁶ Ezt egy évvel később az öt évre kötött kereskedelmi megállapodás magyar részről történő felmondása követte.¹⁷ Az egyezmény felmondására június 22-én adott jugoszláv válaszára a belgrádi brit nagykövetség gazdasági titkársága táviratozott Londonba. A távirat azon-

ban további részletekkel nem szolgált, mindössze annyit tartott fontosnak megjegyezni, hogy „számos jugoszláv vád minden kétséget kizáróan megalapozottnak tűnik”.¹⁸

A kereskedelmi egyezmény felmondása után tovább bonyolódott a magyar jóvátétel teljesítése, pontosabban annak nem teljesítése körüli huzavona. Jugoszlávia 1949. szeptember 28-án már-már kétségbeesetten fordult Nagy-Britanniához, mint a párizsi békeszerződést aláíró egyik győztes nagyhatalomhoz. Az erről szóló jugoszláv hivatalos levélből kiderül, hogy Magyarország 1948 szeptemberében függesztette fel az 1946. augusztusi jóvátételi megállapodás fizetését. A jugoszláv álláspont védelmében a levél arra is kitért, hogy Jugoszlávia már 1948 novemberében tárgyalást javasolt, ezt azonban a magyarok két, Belgrádnak teljesíthetetlen feltételhez kötötték: Jugoszlávia egyrészt mondjon le arról, hogy a teljesítés elmaradásakor panaszjoggal élhessen, másrészt változtasson az 1948 augusztusában államosított magyar tulajdon jogállásán. Mivel a jugoszláv fél a „magyar kormány rossz szándéka (mauvais volonté) miatt közvetlen tárgyalás keretében lehetetlennek tartja a békeszerződés 23. cikkelyének végrehajtását”, a szovjet és az amerikai féllel együttműködve a britek segítségét kérték.¹⁹

A britek készen mutatkoztak a jugoszláv kérés teljesítésére. Erre bizonyos győzködés után az amerikaiakat is sikerült rávenniük, a szovjeteknek küldött azonos tartalmú brit és amerikai jegyzékekre azonban nem kaptak pozitív választ. A Szovjetunió ugyanis mind a november 15-én, mind az újbóli brit-amerikai megkeresésre december 3-án adott válaszában elutasította, hogy a három győztes hatalom foglalkozzon a kérdéssel. Moszkva úgy vélte, hogy erre a magyar békeszerződés 40. cikkelye nem ad felhatalmazást, annak ellenére, hogy az kimondta, hogy abban az esetben, ha két hónap alatt közvetlen tárgyalásokon nem sikerül rendezni a vitás kérdéseket, az „érdekelte felek bármelyikének kívánságára bizottság elé kell terjeszteni, amely bizottság mindkét fél egy-egy képviselőjéből és a két fél közös megegyezéssel harmadik országok állampolgárai közül választandó harmadik tagból fog állni”.²⁰ A Kreml úgy ítélte meg, hogy „Magyarország és Jugoszlávia nem merítette ki a vita [...] összes közvetlen rendezési lehetőségét”.²¹ Így annak ellenére, hogy a Budapestre akkreditált brit és amerikai követ 1949. november 28-án egyeztetett a követendő lépésekről,²² a nyilvánvaló okokból homlokegyenest eltérő szovjet álláspont miatt a háromhatalmi közös fellépés nem vezetett eredményre, a kérdés pedig csendben lekerült a brit diplomácia napirendjéről.

Nem így a gazdasági segítségnyújtás Jugoszláviának, ami az ország növekvő gazdasági elszigetelődése miatt egyre sürgetőbbé vált, főként azután, hogy 1949 nyarára hivatalos brit-amerikai politikává vált „Tito felszínen tartása”. Így annak ellenére, hogy a nyugati nagyhatalmak továbbra is irracionálisnak tekintették a jugoszláv ötéves tervben kitűzött célokat, a jugoszláv gazdaság összeomlása nem volt érdekük. Attól tartottak ugyanis, hogy a fellépő társadalmi nyugtalanságban Tito rendszerét egy szovjet szimpátiájú rendszer válthatja fel. A gazdasági segély előfeltételéül szabták ugyanakkor, hogy először Tito kérje azt tőlük.

A brit gazdasági segítségnyújtás előzményei

Tito gazdasági megsegítését Nagy-Britannia csak korlátozott mértékben tudta támogatni, hiszen szintén nem volt mentes a gazdasági problémáktól.²³ Támogatásának London emellett előfeltételül szabta az államosított brit javak jóvátételéről szóló tárgyalások mihamarabbi, brit szempontból kielégítő befejezését.²⁴ A megváltozott jugoszláv érdekeknek köszönhetően az erről szóló egyezményt 1948. december 23-án alá is írták. A megállapodás értelmében Jugoszlávia négymillió font jóvátétel megfizetésére kötelezte magát a második világháborút követően államosított brit javak után.²⁵ Jugoszlávia előzetesen legalább 15-20 évre próbálta elhúzni az összeg kifizetését, de ezt a britek természetesen kategorikusan elvetették. Helyette hat-nyolcéves teljesítési határidőt szabtak, s a jóvátétel törlesztését is csak abban az esetben engedélyezték volna nyolc évre, ha Jugoszlávia évente 500 ezer fontot törleszt belőle.²⁶

A jóvátételi megegyezés mellett 1948. december 23-án még további két egyezményt írtak alá. Az ekkor megkötött rövid távú kereskedelmi egyezményben az 1949. szeptember 30-ig terjedő időszakban mindkét irányban 15–15 millió fontos árucserében állapodtak meg. Ennek keretében Jugoszlávia főként textíliát, nyersanyagokat, nyersolajat, vegyszereket és gépeket vásárolhatott, míg Nagy-Britannia zömmel fát, fából készült termékeket és élelmiszert importálhatott. A másik (összességében harmadik) egyezmény, az úgynevezett Money and Property Agreement azoknak a javaknak a sorát rendezte, amelyeket még a második világháború alatt a megszálló országok tulajdonítottak el.²⁷ Hosszú távú kereskedelmi megállapodást ekkor még nem írtak alá.

Időközben azonban módosulás következett be a Jugoszláviával kapcsolatos amerikai álláspontban. Cavendish Wells Cannon belgrádi amerikai nagykövet (1947–1949) ugyanis már 1949. január 21-én politikai feltételek nélküli kereskedést javasolt – ez minden valószínűség szerint brit hatást tükrözött, amit megerősít a két nagykövet személyes jó kapcsolata is. Cannon ugyanis attól tartott, hogy a halogatással tovább romolhat a jugoszláv gazdaság helyzete, s ezt a Szovjetunió logikusan felhasználhatná a Tito elleni lépéseiben. Ezzel szemben Tito megsegítésével stabilizálhatná a jugoszláv rendszert. Mindezek alapján azt javasolta, hogy csendben és fokozatosan, de módosítani kell a gazdaságpolitikában eddig követett állásponton.²⁸ Erről, mint az Lewis D. Douglas londoni amerikai nagykövet (1947–1950) február 26-án kelt táviratából kiderül, a Foreign Office-t is értesítették. Az óvatosabb, pragmatikusabb brit politikai nézetet képviselő Wallinger azonban túl gyorsnak tartotta az Egyesült Államok reakcióját. A brit diplomata tartott ugyanis attól, hogy ezzel kiprovokálnák Sztálin válaszreakcióját. Nézetéről Douglast is sikerült meggyőznie. Erre utal, hogy következtetéseiben az amerikai diplomata is úgy látta, hogy „általánosságban a kelet-nyugati, és különösen a Jugoszláviával folytatott kereskedelmi politikánk akkor lesz a leghatékonyabb, ha szorosan összehangoljuk a britekével”.²⁹

Az egyre súlyosbodó jugoszláv gazdasági helyzet és az elmozduló amerikai politika hatására a brit nézetek is módosultak. Ebbe egy további, hasonlóan fontos tényező is belejátszott: a görög kérdésben addig vallott jugoszláv álláspont megváltozása. Nagy-Britannia számára a Földközi-tenger keleti medencéje a Szuezi-csatornához vezető út biztosítása miatt stratégiaileg nagyon is fontos volt. Ezért annak ellenére, hogy hivatalosan már 1947-ben jelezte, hogy a görög kormányerők további támogatása meghaladja lehetőségeit, továbbra is érdekelt volt abban, hogy a polgárháborúban ne a kommunista erők győzzenek. Katonailag a britek egészen 1954-ig Görögországban maradtak, mindaddig, amíg megérkezett a tényleges amerikai katonai támogatás.

Jugoszlávia már a második világháború óta segítséget nyújtott³⁰ a görög kommunista partizánoknak (ELAM/ELAS), és ettől Harry S. Truman amerikai elnök (1945–1953) 1947. március 12-ei kongresszusi beszéde sem tántorította el. A támogatás egyenes következményeként természetesen megromlott Jugoszlávia és a hivatalos görög kormány viszonya. A kapcsolatok 1947 decemberében tovább mélyültek, amikor Markosz Vafiadisz kommunista partizánvezér karácsonykor bejelentette az észak-görög köztársaság létrehozását. Ez kiváltképp aggasztotta a brit diplomáciát, Peake belgrádi nagykövet egyenesen attól tartott, hogy már csak idő kérdése, hogy Tito elismerje az új államot. Az amerikaiak pedig amiatt aggódtak, hogy az elismerést katonai fellépés követheti.³¹ Ez azonban az időközben kitört szovjet–jugoszláv konfliktus miatt nem következett be.

Sztálin már az 1948. február 10-i moszkvai találkozón a görög partizánoknak nyújtott támogatás beszüntetésére utasította a jugoszlávokat, de ők csak 1949 nyarán tették ezt meg. A támogatás végleges leállításába több tényező is belejátszott. Jugoszláviának a csatlósok blokádja miatt egyre inkább nyugati gazdasági segítségre volt szüksége ahhoz, hogy sikerre vigye az irreális ötéves tervben kitűzött célokat, és úrrá legyen a mind súlyosabb ellátási nehézségeken. Erősen ösztönözte a jugoszlávokat az is, hogy Markosz Vafiadisz vereséget szenvedett a görög partizánvezetők belső harcaiban, a győztes Nikolaosz Zahariadész pedig 1948. június 30-án a Tájékoztató Iroda határozatával egyetértve bírálta a jugoszláv vezetést.³² Titóban mindezek alapján már 1948 novemberében–decemberében megérett az elhatározás, hogy beszüntesse a görög kommunistáknak adott támogatást. Ezt a lépést azonban taktikai okokból késleltette, így akarván kipuhátolni, hogy mekkora gazdasági segílyt tudna cserébe szerezni a nyugati hatalmaktól.³³

Anélkül, hogy Titót erről megkérdezték volna, Nagy-Britannia 1949 februárjában döntött arról, hogy hosszú távú kereskedelmi egyezmény kötésére tesz javaslatot. Puhatózózásként a britek márciusban küldöttséget is küldtek Belgrádba, szigorúan csak a gazdasági tárgyalások folytatására.³⁴ A gazdasági megfontolások mellett a londoni vezetőket természetesen más szempont is vezérelte, abban gondolkodtak, ezáltal nyomást gyakorolhatnak Titóra, hogy mielőbb rendezze a görög kérdést.³⁵ Mivel a márciusi tárgyalások nem vezettek eredményre, a Foreign Office úgy döntött, hogy Fitzroy Maclean látogatását használja fel céljai eléréséhez, kihasználva Tito és Maclean máso-

dik világháborúig visszanyúló személyes kapcsolatát.³⁶ Peake belgrádi brit nagykövet már a látogatás megkezdése előtt, 1949. április 27-én titkos és rejtjeles táviratot küldött a külügyminisztériumnak. Ebben kifejtette, hogy Maclean, akit egyébként jó tárgyalófélnek tartott, a jugoszláv vezetőt esetleg rávehetné arra, hogy mérsékelje a görög partizánok támogatását: „Parlamenti képviselőként Maclean közölhetné, hogy amennyiben megszűnik a görög lázadóknak nyújtott jugoszláv segítség, feltűnés nélkül bizonyos gazdasági segítséget adhatnak Jugoszláviának, de ha a folytatódik a fenti támogatás, bármilyen, Jugoszláviának adandó különleges gazdasági támogatás jelentős bírálatnak tenné ki Önt [Bevint] az Alsóházban [...] ami bizonyosan Titónak sem érdeke.” Ezzel összefüggésben Peake fontosnak tartotta annak hangsúlyozását is, hogy Nagy-Britannia nem törekszik Jugoszlávia fennálló társadalmi rendszerének megváltoztatására.³⁷

A megbeszélésről Peake május 6-án számolt be feletteseinek. Szigorúan titkos rejtjeles táviratában kiemelte, hogy Tito „nem tagadta, hogy a múltban segítették a lázadókat. De egyetértett azzal, hogy megváltoztak a körülmények, és azt mondta, hogy miközben Jugoszlávia a politikai menekültek előtt nem tagadhatja meg a menedékjogot, őket most már Jugoszláviában fogják tartani.” Tito ezenfelül gyakorlatilag garanciát adott arra, „hogy a jövőben nem fogják megengedni, hogy visszatérjenek Görögországba, és ott tovább folytassák a küzdelmet. Hasonlóan semmilyen további segítséget nem fognak adni a lázadóknak.” Minderről teljes titoktartást kért, „mivel ennek nyilvánosságra kerülése nagyon kínos lenne a számára”.³⁸ Ez volt az első eset, hogy Tito ígéretet tett arra, hogy nem támogatja tovább a kommunista görög gerillákat.

Megtartva ígéretét, Tito július 10-én, az Isztriai-félszigeten fekvő Pulában hivatalosan is bejelentette a görög határ lezárását,³⁹ amit a brit politika is nagyra értékelt, könnyebbé téve Tito gazdasági megsegítését. Ezt alátámasztja az is, hogy a bejelentés után megkötötték a hosszú távú gazdasági megállapodást a két ország között. Egy hároméves hitelmegállapodás keretében Jugoszlávia 11,6 millió font értékben kapott hitelt, amelyből az első évben 7,3 milliót, a következőben 2,3 milliót, míg a harmadik évben kétmillió fontot hívhatott le.⁴⁰ A megállapodást 1949. december 26-án újabb egyezmény követte, amelynek keretében Jugoszlávia nyolcmillió font értékben középtávú, ötmillió font értékben pedig rövid lejáratú hitelt kapott Nagy-Britanniától.⁴¹

Gazdasági segítségnyújtás és a háromhatalmi tárgyalások

A terhek oroszlánrésze azonban az Egyesült Államokra hárult. Ennek első lépéseként az amerikai kormány még 1948. július 17-én felszabadította azt a 48 millió dollár értékű jugoszláv aranykészletet, amelyet még Jugoszlávia 1941-es német megszállásakor fagyasztottak be.⁴² Az amerikai lépés bizonyítja, hogy kezdettől az Egyesült Államok volt az, amely aktívabban segítette a jugoszláv gazdaságot. 1949 szeptemberében az

Export-Import Bankon, az amerikai kormány hivatalos hitelkihelyezési szervén keresztül további húszmillió dollár értékű segélyt jutattak az országnak, szükség esetére további segítséget helyezve kilátásba. Természetesen az amerikai politikusokat mind-ebben nem az irtalmas szamaritánusi megközelítés vezérelte: tagadhatatlan stratégiai előnynek tekintették ugyanis, hogy Jugoszlávia leválásával csökkent a szovjet és csatlós haderők összereje, és a közvetlen szovjet katonai fenyegetés visszaszorult az olasz határtól, Albánia pedig földrajzilag elszigetelődött. A segélyezés háttérében politikai okok is meghúzódtak. Az amerikai döntéshozók ugyanis bíztak abban, hogy Tito rendszere követőkre találhat.⁴³

A segélyezést azonban megnehezítették az érvényben lévő amerikai törvények. Az 1949-ben elfogadott *kiviteli korlátozási törvény* (Export Control Act) ugyanis az elnöknek lehetőséget adott arra, hogy megtiltsa minden olyan amerikai termék vagy árucikk exportját, amely jelentősen megnövelné bármely, az Egyesült Államokkal ellenséges nemzet hadipotenciálját. A törvény részletesen szabályozta a tiltólistára kerülő ilyen termékeket, amelyeket további négy csoportba soroltak be: az első kategóriába a katonai felszerelések, a másodikba a félig katonai termékek, a harmadikba a hadi felszereléseket előállító termelőberendezések, a negyedikbe pedig az atomenergia előállításához szükséges berendezések tartoztak. A törvény előírásait a koreai háború kitörése után az úgynevezett Cannon-törvénykiegészítés tovább szigorította, míg az 1952-ben hatályba lépett *kölcsönös védelmi segélyt ellenőrző törvény* (Mutual Defense Assistance Control Act) széles lehetőséget nyújtott az amerikai elnöknek annak mérlegelésekor, hogy a korlátozások megkerülésére törekvő nyugat-európai országok ellen milyen szankciót alkalmazzon.⁴⁴ A megnövelt elnöki jogkör alapján a törvény lehetőséget teremtett arra is, hogy Tito felszínen tartását mind gazdasági, mind pedig katonai segéllyel támogassák.

A törvény előírásai mellett az amerikai vezetésnek a közvélemény reakcióival is számolnia kellett, hiszen végső soron egy kommunista állam fenntartásáról volt szó. Jól mutatják ezt az 1949 elején, illetve az év közepén végzett közvélemény-kutatások. Az amerikai lakosság körében februárban végzett felmérésből kiderült ugyanis, hogy csak 47 százalékuk tudott a szovjet–jugoszláv konfliktusról, és közülük is csak 51 százalék növelte volna a Jugoszláviával folytatott amerikai kereskedelmet. A másik, 1949 közepén végzett felmérés szerint az amerikai lakoságnak csak mindössze 52 százaléka hallott Titóról, a kereskedelmet pedig csak az összes megkérdezett 21 százaléka tartotta kívánatos lépésnek.⁴⁵ A konfliktus azonban nemcsak a politikusokat, a diplomáciai képviselőket vagy a nyugati közvéleményt állította új dilemma elé, hanem az Egyesült Államokban különösen erős és politikaformáló szereppel bíró sajtó képviselőit is. A befolyásos *Wall Street Journal* 1948. július 1-jei szerkesztőségi cikkében egyértelműen amellelt foglalt állást, hogy a vitának nem szabad befolyásolnia az amerikai külpolitikát. A cikk írója erkölcsileg elítélendőnek tartotta Tito megsegítését, a szovjet–jugoszláv konfliktussal kapcsolatban pedig határozottan állította, hogy „amikor gazemberek

egymás torkának esnek, egyik sem válik ezáltal a törvény és a helyes viselkedés bajnokává”.⁴⁶ A lap ezen megállapításával valójában már a konfliktus kezdeti szakaszában rátapintott az amerikai külpolitika egyik legfontosabb dilemmájára, arra, hogy bármilyen segítség logikátlannak tűnik, miközben Washington erkölcsi keresztes hadjáratot folytat Moszkva ellen.⁴⁷

Truman 1947. március 12-i kongresszusi beszédével ugyanis a hivatalos külpolitikai doktrína rangjára emelkedett a feltartóztatás (*containment*) politikája, bár a gyakorlatban már 1946 elejétől alkalmazták. Az úgynevezett Truman-doktrína az izolációs politika feladását és az Egyesült Államok új világpolitikai szerepvállalásának kezdetét jelentette, a szabad világ védelmében pedig dogmaként kezelte a szovjet-kommunista expanzió megfékezésének szükségességét.⁴⁸ A világ két részre osztásának (szabad és kommunista) egyszerű képletébe ugyanakkor nehezen volt beilleszthető egy olyan kommunista állam létrejötte, amelyik a Szovjetunió hivatalos dogmájától eltérő nézeteket kezd el vallani. Trumannak az amerikai közvéleményt eddig éppen az erkölcsi keresztes hadjárat ideológiájával sikerült megnyernie, ami kizárta bármilyen kommunista rendszer támogatását.⁴⁹ A reálpolitika felől tekintve a kérdést viszont Jugoszlávia megsegítése előnyökkel is járhatott a hidegháborús küzdelemben, s ezt nem lett volna szabad kiaknázatlanul hagyni.

Mindezen várt előnyök mellé 1950 nyaratól egy újabb, Tito megsegítésére ösztönző tényező csatlakozott: részben a szárazság miatt fellépő aszály, részben az irracionális és ezáltal katasztrofális hatású jugoszláv iparpártoló politika következményében súlyos élelmiszerhiány lépett fel. Az országban éhínség fenyegetett, de a külkereskedelmi kapcsolatok csökkenésével és a lakosság elégedetlenségének növekedésével is számolni kellett. Az aszály következtében gyakorlatilag teljesen leállt a jugoszláv gabona kivitele, egyre több állatot vágtak le, és tizedével csökkentették a városi lakosok kenyéradagját.⁵⁰ Az így kialakuló nehéz belpolitikai helyzet miatt 1950 októberében Jugoszlávia hivatalosan is nyugati segítyezést kért: hatvanmillió dollárt élelmiszer és további 45 millió dollárt nyersanyagok vásárlására.⁵¹ A kérdést az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsa már október 16-i gyorsjelentésében megvizsgálta, és 35-50 millió dollárnyi élelmiszer-segítyezést irányzott elő.⁵² A kongresszus nagy többséggel még decemberben elfogadta az erről szóló segítytörvényt (Yugoslavia Economic Relief Act), amely humanitárius és nemzetbiztonsági okokra hivatkozva, az Export-Import Bankon keresztül 38 millió dollárnyi segítyt folyósított.⁵³ A segítyprogrammal emellett mindkét fél demonstrálhatta, hogy képes az együttműködésre.⁵⁴ Erre már csak azért is szükség volt, mert 1952-ben újabb aszály sújtotta Jugoszláviát, ami további nyugati segítyezést tett szükségessé.

Korlátozott lehetőségeihez mérten a magyar diplomácia is értesült az amerikai segítyezés legfontosabb lépéseiről, és habár a két ország közti ideológiai eltérések és magyar részről a külpolitikai mozgástér teljes hiánya miatt az erről szóló külügyminisztériumi jelentések tozódznak az ideológiai klisékben, az azokban szereplő számadatokat valós-

nak fogadhatjuk el. Eszerint a jugoszláviai élelmiszerválság enyhítésére 1950. december közepéig az Egyesült Államok a Marshall-terv alapjából százezer tonna lisztet szállított a lakosságnak. Az atlanti szövetség katonai segélyalapjából további 16 millió dollár értékben 108 ezer tonna élelmiszerral támogatta a jugoszláv hadsereget, köztük liszttel, kukoricával, árpával, cukorral és zsírral. A jelentés beszámol a fent említett 38 millió dolláros segélyről is, amit a „ház külügyi bizottsága december 6-án egyhanguan megszavazott és így kongresszusi megszavazása biztosnak ígérkezik”. A segély a magyar követség értesülése szerint „115 millió font mezőgazdasági »élelmiszerfelesleg« szállítását jelenti az alábbi megoszlásban: 15.432.200 font tejpor, 33.069.000 [font] szárazbab, 66.138.000 [font] sárgaborsó”. Mindezt a CARE (Cooperative for American Remittances in Europe) amerikai segélyszervezet öt-tíz dolláros élelmiszercsomagjai egészítették ki.⁵⁵ A segélyszervezet aktívan vett részt Jugoszlávia megsegítésében. A magyar követség 1951. február 17-i táviratában újfent beszámolt tevékenységéről, külön kiemelve, hogy „Paul C. French a CARE vezérigazgatójának január 25-i nyilatkozata szerint a következő hat hónap alatt 35 millió dollár értékű ingyenes csomagszállítmányt kívánnak Jugoszláviának juttatni”.⁵⁶

Szerényebb gazdasági lehetőségeihez mérten kölcsönökkel és hitelekkel Nagy-Britannia is segítséget nyújtott. Ennek kezdeti pontos mértékét a brit kormány ülésére 1950. október 17-én elkészült közös külügyminiszteri és kereskedelmi miniszteri emlékeztető tartalmazza. Az emlékeztető, amellyel hogy kitér arra, mennyire fontos a Szovjetunió olasz, francia, német és görög területekre gyakorolt veszélye ellen Jugoszlávia fenntartása, számszerűen összesítette a megelőző 12 hónap brit segélyezését. Ebből kiderül, hogy gépvásárlásra nyolcmillió font értékben adtak középtávú hitelt, amit ötmillió font rövid lejáratú hitel egészített ki, miközben az Egyesült Államok a fenti időszakban az Export-Import Bankon keresztül 55 millió dolláros hitelt juttatott az országnak. Mindezt az IMF kilencmillió dolláros, az IBRD (International Bank for Reconstruction and Development) fakitermelésre adott 2,7 millió dolláros hitele, valamint egyéb országok (köztük Nyugat-Németország, Ausztria, Svédország, Hollandia és Belgium) 35 millió dolláros hitele egészítette ki.⁵⁷ A fenti számsorok alapján is nyilvánvaló, hogy Nagy-Britannia csak kisebb részben járult hozzá a segélyezéshez, még akkor is, ha a konkrét összehasonlítást jelentősen megnehezíti, hogy a források a brit segítség esetében kizárólag fontban, a többi állam esetében pedig dollárral számolnak. Egy 1951 augusztusában kelt brit külügyi iratból azonban kiderül, hogy négy millió font az akkori árfolyamon 11,5 millió dollárral volt egyenlő.⁵⁸ Az egyszerűség kedvéért, vállalva az ebből származó torzítás kockázatát, a továbbiakban a háromszoros szorzót alkalmazom. E szerint a 12 millió font hitel valamivel kevesebb mint 36 millió dollárral volt egyenlő, ami nagy vonalakban az amerikai segély kétharmadát jelentette. Figyelembe véve a többi nyugat-európai ország 35 millió dolláros segítségét, ez egyáltalán nem volt csekély hozzájárulás.

Visszatérve a brit külügyminiszter és a kereskedelmi miniszter 1950. októberi közös emlékeztetőjéhez, abból kiderül az is, hogy 1950 júliusában Jugoszlávia további, konkrét összegmegjelölés nélküli rövid lejáratú hitelt kért Nagy-Britanniától fogyasztási cikkek vásárlására, további 30 millió fontot (90 millió dollár) pedig hosszú távú hitel formájában beruházási javakra. Nagy-Britannia ugyanekkor újabb egy-egy millió fontot (három-három millió dollár) adott fogyasztási cikkek vásárlására és egy cinkkohó felállítására, továbbá 1,5–1,5 millió fontot (4,5-4,5 millió dollár) alumíniumkohó építésére, valamint fakitermelésre és faszállításra. Mindezekon felül a két miniszter további ötmillió font (15 millió dollár) segély megadását kérte a kabinetől, amin Jugoszlávia élelmiszert és fogyasztási cikkeket vásárolhatna. Amerikai segítségnyújtás esetén azonban csak hárommillió font értékben, míg a másik kétmillióból tartalékalapot képeztek volna. A hosszú lejáratú gazdasági segély adását azonban azzal az indoklással utasították el, hogy először az azonnali válságot kell kezelni.⁵⁹

Habár az egyes országok különböző formában Jugoszláviának nyújtott gazdasági segélyei önmagukban is jelentősek voltak, hatásában és az elfogadott összeg nagyságát tekintve ezt felülmúlta a Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország részvételével megrendezett háromhatalmi konferencia, amelyet 1951. április 9. és június 13. között Londonban tartottak.

A konferencia iratanyagából kiderül, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok először kétoldalú megállapodás keretében akarta megtárgyalni a kérdést, Franciaországot csak 1951. április 11-én, tehát a konferencia első ülése után hívták meg. Így Párizs képviselői csak az április 13-án megtartott negyedik üléstől kezdve vettek részt a konferencia munkájában. A megbeszéléseken a brit delegáció öt kérdéskört kívánt rendezni: az IBRD-kölcsön, valamint a hosszú távú beruházások kérdését, „Tito fenntartásának” pontos definiálását, a jövőbeni segítségnyújtás formájának és az ebben vállalt amerikai-brit arány meghatározását, valamint ötödik elemként Franciaországnak és egyéb államoknak a bevonását a terhek viselésébe. Viszonylag nagy hasonlóságot mutat ezzel az amerikai delegáció előzetes napirendi pontjairól készített jegyzék, amely az öt brit pont mellett a jugoszláv gazdasági válság okaival, az IBRD képviselőinek részvételével⁶⁰ és azzal is foglalkozni kívánt, hogy a segélyezés felügyeletében Jugoszlávia mekkora nyugati ellenőrzésre lenne hajlandó. A megbeszélésekkel kapcsolatos francia tervekről a konferencia brit iratai között nem találtunk utalást, valószínűleg azért, mert Franciaországot utólag, már a konkrét napirendi pontok egyeztetése után hívták csak meg.

A fenti napirendi pontok közül legkorábban „Tito felszínén tartásának” definiálását sikerült megfogalmazni. A pontos meghatározást már a harmadik ülésen, április 11-én elfogadták: „Az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Franciaország és általában a nyugati világ alapvető politikai és katonai érdeke a) mindannak az előnynek a megőrzése, amit a szovjet táboron kívül fekvő független Jugoszlávia léte jelent, és b) mindannak a következménynek az elkerülése, amit Tito rendszerének és a jugoszlávok

Kremlllel szembeni ellenállásának az összeomlása maga után vonna.” Határozottan kijelentették, hogy a jugoszláv életszínvonal és a morál megőrzése végett „folyamatos gazdasági segítyezés szükséges”.

Viszonylag hamar, április 24-én sikerült egyetértésre jutni abban is, hogy mi okozhatta a jugoszláv gazdaság problémáit. Ezek közül az erről készült külön jegyzékben a háborús pusztítást, az ösztönző tényezők (különösen a mezőgazdaságban) és a szakképzett munkaerő hiányát, a csatlósok blokádját, az 1950-es aszályt és a jugoszláv kereskedelmi kapcsolatok átorientálását említették. Megoldásként pedig a lakosság életszínvonalának növelését, a beruházási és a katonai segítyprogramokat tekintették, habár ez utóbbiról nem kívántak a konferencián tárgyalni.

Sokkal nehezebb feladatnak bizonyult a jugoszláv adósság átütemezésének, a konkrét háromhatalmi segíty nagyságának meghatározása, de legfőképpen a három részt vevő fél segítyezésben vállalt arányának a pontosítása. Ezzel kapcsolatban a britek előzetes becsléseket készítettek a Nyugat felé esedékes jugoszláv államadósság nagyságáról, amelynek összegét 183,3 millió fontra becsülték. Ebből az Egyesült Államok 50,2 millió fonttal részesült (ezt teljesen az amerikai kölcsön törlesztőrészelei alkották), Nagy-Britannia 40,7 millió fonttal, amelyből 9,9 millió fontot a jóvátétel részelei, 30,8 millió fontot a kölcsönök tettek ki. Franciaország felé azonban mindössze 2,8 millió fontot tett ki az összes jugoszláv adósság, miközben Nyugat-Németországnak 25,9 millió fonttal, de még Svájcnak is 13,9 millió fonttal tartozott Belgrád. Nagy-Britannia a fennálló nagy adósságállomány miatt egyébként ellenezte azt az amerikai javaslatot, hogy segíty helyett kölcsönt adjanak a balkáni „renegát” államnak, mivel tartott attól, hogy „Jugoszlávia nem lesz abban a helyzetben, hogy ekkora megnövekedett terhet belátható időn belül visszafizessen”.

A konferenciára készített dokumentumokból, statisztikákból kiderül az is, hogy az Export-Import Bank különböző kölcsönei, a szárazság miatt adott segítyekkel és a magánszemélyek élelmiszer-adományaival együttesen az Egyesült Államok a konferencia idejéig mintegy 137 millió dollár értékben segítette a jugoszláv gazdaságot. Nagy-Britannia ugyaneddig a már említett és a további kereskedelmi megegyezések, rövid és közepes távú, élelmiszer és nyersanyagok vásárlására fordított hitelek keretében legkevesebb 26-27 millió fonttal, vagyis megközelítőleg 80 millió dollárral segítette Jugoszláviát. Ettől nagyságrendekkel maradt el Franciaország a maga 17 millió dolláros, munkaeszközökre adott hosszú távú tőkeberuházásával.

A konferencia legvitatottabb kérdése a három fél egymáshoz viszonyított százalékos segítyezési arányának meghatározása volt. A brit delegáció már az április 26-i ülésen elvetette az amerikaiak javasolta 4:2:1-es amerikai:brit:francia arányt, és helyette, szigorúan az egyes országok teljesítőképessége alapján, 10,5:1,5:1 arányban (82:11:7 százalék) osztotta volna el az eredetileg tervezett 400 millió dollárt (255:33,5:23 millió dollár arányban). Habár a francia delegáció már április 16-án jelezte, hogy kész 23 millió dollárral beszáll-

ni az IBRD-kölcsönbe, a brit javaslat az amerikaiaknak teljes egészében elfogadhatatlan volt. További nehézséget okozott, hogy a franciák 14:2:1 arányban osztottak volna a segélyezés terhein. A tárgyalásokon az Egyesült Államok végül május 17-én hajlandónak mutatkozott a korábbi 4:2:1-es arány 62,5:25:12,5 százalékos arányra (5:2:1) történő módosítására. A végső megállapodást azonban az álláspontok fokozatos közeledése ellenére is csak június 11-én sikerült megkötni, amikor is a 65:23:12 százalékos arányban állapodtak meg. Végül június 13-án aláírták a konferenciáról szóló közös jelentést.⁶¹

A konferencia eredményéről a londoni magyar legátus is értesült, amint az az 1951. május 24-én kelt táviratból kiderült. Ebben (tehát még a végleges megállapodás aláírása előtt) arról tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot, hogy a „legutóbbi napokban nagy publicitást kapott a jobboldali sajtóban az a hír, hogy az angol–francia–amerikai tárgyalások eredményeképpen ez a három ország ötvenmillió fontos »segélyt« nyújt Jugoszláviának, amely összegből Angliára kb. 12,5 millió font esik”. A jelentés beszámolt arról is, hogy a „lapok első helyen közölték azt, hogy a fenti segély keretében a Jugoszláv hadsereg fegyvereket is fog kapni az Északatlanti Szövetség készletéből”.⁶² Végső soron a magyar értesülések mind a segély várható nagyságáról, mind annak felhasználhatóságáról teljesen tévesnek bizonyultak. Amint arra már korábban utalást tettünk, a konferencia valójában nem foglalkozott katonai témákkal, végül pedig 265 millió dollár értékben⁶³ (megközelítőleg 90 millió font) döntöttek hároméves ütemezésben az IBRD bankon keresztül segély adásáról. Ha azonban az eredetileg három évre összesen tervezett 265 millió dollár elsőéves, 1951. júliusa és 1952. júniusa közti időszakra előirányzott részét vizsgáljuk, ami megközelítőleg 45 millió fontot (135 millió dollár) tett ki, a magyar értesülés közelebb áll a valósághoz. Ebből ugyanis végül tízmillió fontot tett ki a brit részesedés.⁶⁴ Az a magyar követjelentésből azonban nem derül ki, hogy az értesülése erre az időszakra vonatkozik-e.

Mivel a háromhatalmi konferencia konkrétan csak az első évre adott segélyt szabályozta, 1952-ben újabb háromhatalmi megbeszélést tartottak, ezúttal Washingtonban, február 19. és április 21. között. A konferencián az 1952. évi első féléves segély kiutalásával kapcsolatos tennivalókkal, az 1952. június 30-a utáni időszakra vonatkozó jugoszláv helyzet áttekintésével és az ezzel kapcsolatos háromhatalmi célkitűzésekkel foglalkoztak.⁶⁵ Eden brit külügyminiszter már 1951. december 21-én megfogalmazta az ezzel kapcsolatos legfontosabb brit tennivalót a pénzügyminiszternek (Chancellor of the Exchequer) írt levelében. Ebből kiderül, hogy a brit álláspont szerint a „három Kormányának őszintén közölnie kell a jugoszlávokkal, hogy korlátlan ideig nem fogják finanszírozni a jugoszláv külkereskedelmi deficitet”, továbbá az IBRD-n keresztül 1954 közepéig, maximum az év végéig volt hajlandó segítséget nyújtani. De azt is egyre csökkenő arányban, és a felajánlott összeget konkrétan meghatározott célokra kívánták fordítani: „[célunk] a segélyezés folytatása kölcsön [aláhúzás az eredeti iratban – V. P.] formájában, de csökkenő mértékben és egy meghatározott időpontig, ami 1954 közepe vagy vége lehetne.”⁶⁶ A konfe-

rencián elfogadott és később *Washington* terveként szereplő ajánlás valóban ki is mondta, hogy fix összegekre korlátozzák a Jugoszláviának nyújtott pénzügyi segítséget, amelyet a jugoszláv vezetésnek a deficit csökkentésére kell fordítania.⁶⁷ Nagy-Britannia ebben az 1952 és 1953 közti időszakban 4,5 millió fonttal,⁶⁸ azaz csaknem 13,5 millió dollárral járult hozzá a háromhatalmi segélyezéshez. Franciaország 2940 millió frankkal, az Egyesült Államok pedig 78 millió dollárral, bár az amerikaiak fenntartották maguknak a jogot, hogy ezt az összeget segély helyett részben kölcsönként adják.⁶⁹ Mivel ez mindenképp csökkenés volt az előző évi segélyezéshez képest, nem csoda, hogy a háromhatalmi jegyzék 1952. július 10-i átadásakor⁷⁰ Tito és a jugoszláv vezetés meglehetősen hűvösen reagált. A július 28-án átadott jugoszláv emlékeztető, habár „megelégedéssel” nyugtázta, hogy 1953. június 30-ig tovább folytatódik a háromhatalmi segélyezés, hangsúlyozottan említette a hatalmas jugoszláv áldozatokat, s kitért arra is, hogy az „1951-es háromhatalmi jegyzékben foglalt baráti szellemű együttműködéshez hasonló segítséget vártak”.⁷¹

A jugoszláv memorandum konkrét összeget nem tartalmazott ugyan, a washingtoni magyar követség mégis arról értesült, hogy a „jugoszláv kormány 1952/53 pénzügyi évre a katonai »segélyen« kívül 230 millió dollár segítyt kért a nyugati hatalmaktól, 150 millió dollárt a külkereskedelmi deficitjének rendezésére fordítana, és 80 millió dollárt a legfontosabb beruházásokra”.⁷² A várt és kapott segítségnyújtás közti eltérés állhatott annak háttérben, hogy Jugoszlávia kérésére augusztus 16-án és 22-én Bledben újabb megbeszéléseket tartottak. Az 1953 júniusáig folyósított háromhatalmi segítséget azonban még így is csak 1952. október 11-én jelentették be hivatalosan. Az ekkor kiadott sajtónyilatkozatból kiderül, hogy a segély a „világbéke megőrzése érdekében a jugoszláv gazdaság megerősítését, védelmi képességük növelését és függetlenségük megőrzését szolgálja”. A nyilatkozat kitért az összeg konkrét felhasználására is, amit az „import finanszírozására és a jugoszláv szakemberek otthoni vagy külföldi kiképzésének költségeire kell fordítani”.⁷³ A washingtoni magyar követség november 12-én jelentett arról, hogy október 13-án gazdasági egyezményt írtak alá, amelyet „egyéves vita és négy hónapi tárgyalás előzött meg”. A jelentésből kiderül, hogy a három nyugati hatalomtól Jugoszlávia végül „99 millió dollárt fog kapni az 1952/53 pénzügyi évben. 78 millió dollárt az USA-tól, 12.600.000 dollárt Angliától és 8.500.000 dollárt Franciaországtól”.⁷⁴ A segélyezés sikerét azonban nagyban csökkentette, hogy 1952 második felében újabb aszály pusztított Jugoszláviában. Részben emiatt is szükségessé vált az újabb, éves segélyezésről szóló konferencia összehívása, ezt 1953. áprilisában Belgrádban rendezték meg. Nagy-Britannia 1953-at mindenképpen az utolsó olyan évnak tekintette, amikor még folytatják a háromhatalmi segélyezést. Mindez egyértelműen kiderül a pénzügyminisztérium 1953. február 18-án brit külügyminiszternek írt leveléből is, amely a következőképpen szól: „Ha 1953–1954-ben folytatjuk a segélyezést, akkor annak azzal a nyilvánvaló kikötéssel kell történnie, hogy ez lesz az utolsó év, amikor Jugoszlávia segítyt kap tőlünk.” A pénzügyminiszter érvelésével a külügyminiszter is egyetértett.⁷⁵

Összegzés

A segélyezés helyett a valós gazdasági együttműködésre való áttérés új fejezetet jelentett a brit–jugoszláv gazdasági kapcsolatok történetében. Ennek bemutatása azonban már meghaladná tanulmányunk kereteit. Az eddigiekből is kiderül, hogy a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő 1948-as határozata után szinte azonnal kezdetét vette a Szovjetunió és a kelet-európai népi demokráciák Jugoszlávia elleni gazdasági blokádja. Habár a brit diplomácia kezdetben eltérően ítélte meg az erre utaló jeleket, számos jelentésben foglalkozott a blokád újabb fejleményeivel. Külön foglalkoztatta Londont a magyar jóvátételi szállítmányok felmondásának kérdése. Habár jugoszláv megkeresésre Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is közvetíteni próbált, a Szovjetunió érthető ellenkezése miatt ez nem vezetett eredményre. A kudarc azonban nem akadályozhatta meg a jugoszláv–nyugati gazdasági közeledést. Nagy-Britannia a segélyek feltételéül azonban a világháború után államosított brit javak jóvátételének rendezését szabta, emellett további gesztuslépéseket várt el. A tényleges gazdasági segítségnyújtásra London csak akkor volt hajlandó, amikor Tito lezárta a görög kommunista gerillák előtt a jugoszláv–görög határt. Ekkortól már nem volt akadálya a hosszú távú kereskedelmi egyezmény megkötésének. Jugoszlávia gazdasági megsegítését, „Tito felszínén tartását” pedig az 1951-től évente megrendezett amerikai–brit–francia háromhatalmi konferencia volt hivatott segíteni.

Jegyzetek

- 1 A „Tito felszínén tartása” (angolul: *Keeping Tito afloat*) kifejezés Ernest Bevin brit munkáspárti külügyminisztertől (1945–1951) származik.
- 2 The National Archives – Public Records Office, Kew Gardens, London, Nagy-Britannia (továbbiakban: PRO) FO 371/95488 RY1053/4G.
- 3 PRO FO 371/72579 R7751/407/92.
- 4 PRO FO 371/72586 R9028/407/92.
- 5 PRO FO 371/72575 R9792/300/92.
- 6 PRO FO 371/72575 R9689/300/92.
- 7 PRO FO 371/72575 R9788/300/92.
- 8 David L. Larson: *United States Foreign Policy toward Yugoslavia, 1943–1963*. Washington: University of America Press, 1979. 198. o.
- 9 PRO FO 371/71321 N9326/2186/12.
- 10 PRO FO 371/72575 R10283/300/92.
- 11 PRO FO 371/72575 R10031/300/92.
- 12 PRO FO 371/78728A R5899/11312/92.
- 13 PRO FO 371/78727 R3480/1122/92.
- 14 PRO FO 371/78728A R5896/11312/92.

- 15 Balogh Sándor–Földesi Margit (vál.): *A jóvátétel és ami mögötte van...: válogatott dokumentumok 1945–1949*. Budapest: Napvilág, 1998. 8., 13. o.; Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2006. 223–224., 233. o. „A fegyverszünet és békeszerződés pontjai”. In: Romsics Ignác: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*. I. kötet. Budapest: Osiris, 2000. 381., 481–482. o. A magyar–jugoszláv egyezmény szövegét közli: Balogh–Földesi: *i. m.* 94–98. o.
- 16 Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest: Kossuth, 1988. 316. o.
- 17 Balogh Sándor ennek dátumaként 1949. június 19-ét jelölte meg. Balogh: *i. m.* 322. o. Wallinger, az új budapesti brit követ azonban június 20-án kelt táviratában a *Szabad Nép* június 18-i számára hivatkozva számolt be a felmondó nyilatkozatról. A brit követ az egyezmény felmondásához vezető okok közül a magyar pártlapban megjelent cikkből azt emelte ki, hogy a jugoszlávok visszatartották a gazdasági adatokat, és felfüggesztették a Magyarországra irányuló vasérc szállítását. PRO FO 371/78728B R6065/11321/92. A felmondás dátumaként Balogh–Földesi is 1949. június 18-át jelöli meg. Balogh–Földesi: *i. m.* 15. o.
- 18 PRO FO 371/78728B R6546/11321/92.
- 19 PRO FO 371/78764 R9301/1493/92.
- 20 Romsics: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény, i. m.* I. kötet, 485. o.
- 21 PRO FO 371/78764 R10837/1493/92 és R11357/1493/92.
- 22 PRO FO 371/78764 R11170/1493/92.
- 23 Az 1947-ben meghirdetett Marshall-tervnek Nagy-Britannia volt a legnagyobb haszonélvezője: 1948 és 1951 között nem kevesebb, mint 3,2 milliárd dollár értékben részesült a segélyből, azaz a teljes összeg 25 százalékában. Horváth Gábor: „Egység és megosztottság: az euroatlanti kapcsolatokról a Marshall-terv 50. évfordulóján”. *Külpolitika*, No. 1. (1997). 89. o.
- 24 Vonatkozó brit jegyzék Jugoszláviának 1948. június 3-án. PRO FO 371/72622 R7061/4524/92.
- 25 PRO FO 371/72626 R14439/4524/92. A négymillió font vonatkozott a domíniumi, valamint a brit gyarmatokon élő egykori tulajdonára is.
- 26 PRO CAB 134/222 E. P. C. (49)58. (Note by the Chancellor of the Exchequer, 28 May 1949.)
- 27 PRO FO 371/72626 R14439/4524/92. Ann Lane 4,5 millió fontot említ a jóvátétel összegeként. A rövid távú kereskedelmi egyezményre 14,7 millió dollár értékű brit és 11,3 millió font értékű jugoszláv importot állapít meg. A *Money and Property* egyezményt azzal egészíti ki, hogy az a háború alatt befagyasztott számlák ügyének rendezését szolgálta. Ann Lane: *Britain, the Cold War and Yugoslavia Unity, 1941–1949*. Brighton: Sussex Academic Press, 1996. 135–136. o.
- 28 *Foreign Relations of the United States* (továbbiakban: FRUS), V. kötet: 1949. Washington: United States Government Printing Office, 1976. 859–861. o.
- 29 Uo. 875–876. o.
- 30 A jugoszlávok élelmet, fegyvert és ruhát szállítottak, menedéket nyújtottak a polgári lakosságnak (akiket egyben túszként is kezeltek), és kórházat is tartottak fenn Macedóniában. Nicholas Pappas: „The Soviet–Yugoslav Conflict and the Greek Civil War”. In: *At the Brink of War and Peace: The Tito–Stalin Split in a Historic Perspective* (szerk. Wayne S. Vucinich). New York: Columbia University Press, 1982. 222. o.
- 31 Elisabeth Barker: „Yugoslav Policy towards Greece 1947–1949”. In: *Studies in the History of the Greek Civil War 1945–1949* (szerk. Lars Baerentzen–John O. Iatrides–Ole L. Smith). Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 1987. 270–272. o.; Ioannis Stefanidis: „United States, Great Britain and the Greek–Yugoslav Rapprochement, 1949–1950”. *Balkan Studies*, No. 2. (1986). 316. o.
- 32 Pappas: *i. m.* 224. o.; Jože Pirjevec: „The Tito–Stalin Split and the End of the Civil War in Greece”. In: *Studies in the History...*, *i. m.* 312. o.; Elisabeth Barker: „The Yugoslavs and the Greek Civil War of 1946–1949”. In: *Uo.* 304. o. Barker ugyanakkor úgy véli, hogy az EAM/ELAS végső vereségében nem a jugoszláv segítség leállítását játszotta szerepet, sokkal inkább Sztálin megváltozott politikája volt rá hatással. Mindez részét képezte Sztálin hosszú távú görög politikájának. *Uo.* 305. o. John Lampe további okként említi a két görög partizánvezér eltérő katonai stratégiai felfogását is. John Lampe: *Balkans into Southeastern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 194. o.

- 33 Barker: „The Yugoslavs and the Greek...”, *i. m.* 300. o.
- 34 Ann J. Lane: „Coming to Terms with Tito: Britain and Yugoslavia, 1945–1949. In: *Intelligence, Defence and Diplomacy: British Policy in the Post-War World* (szerk. Richard J. Aldrich–Michael F. Hopkins). Ilford–Portland: Frank Cass, 1994. 31. o.
- 35 Peake Bebler jugoszláv külügyminiszter-helyettesnek 1949 januárjában javasolta, hogy Párizsban, az Egyesült Nemzetek ülésén esetleg jugoszláv–görög informális találkozóra kerülhetne sor. Később azonban felhagyott ezzel. Ennek okait a brit feljegyzések nem részletezték. PRO FO 371/78716 R2168/1051/92G. A londoni görög nagykövet szintén javasolta a kapcsolatokat újrafelvételét. Ezt az ausztrál és a londoni jugoszláv nagyköveten keresztül tartották elképzelhetőnek. Uo.
- 36 Nem ez volt az első alkalom, hogy a brit külügyi vezetés a második világháború után igénybe vette Maclean szolgálatait. A brit diplomata 1947 júniusában hasonló okokból, a háborús foglyok repatriálása miatt folytatott tárgyalásokat Belgrádban. Az 1947. szeptember 8-án megkötött egyezmény kedvezett a briteknek. Kimondta ugyanis, hogy az usztasa foglyokat nem küldik automatikusan haza, de az átvilágításba a jugoszlávokat is bevonják. Lane: „Coming to Terms with Tito...”, *i. m.* 25. o.
- 37 PRO FO 371/78768 R4460/1634/92.
- 38 PRO FO 371/78716 R4734/1051/92G. A britek ezt be is tartották. Bevin még a következő kabinetülésen sem utalt Tito garanciájára, és az amerikaiakat is csak késve tájékoztatták. Barker: „Yugoslav Policy...”, *i. m.* 291. o.
- 39 A határ lezárása után fokozatosan javulás kezdődött a jugoszláv–görög kétoldalú kapcsolatokban: 1949 októberében az újból felállított ENSZ-határbizottságban a jugoszláv delegáció együttműködése mindenkinek feltűnt. Stefanidis: *i. m.* 324–325. o.
- 40 Lane: *i. m.* 145. o.
- 41 Beatrice Heuser: *Western Containment Policies in the Cold War. The Yugoslav Case, 1948–1953*. London–New York: Routledge, 1989. 85. o.
- 42 Lane: *i. m.* 131–132. o.; Stephen C. Markovich: „American Foreign Aid and Yugoslav Foreign Policy”. In: *From the Cold War to Detente* (szerk. Peter J. Potichnyj–Jane P. Shapiro). New York–London: Praeger Publishers, 1976. 79. o. A jugoszláv aranytartalék felszabadításával egyidejűleg körülbelül 50–60 ezer tonna nyersolajat szállítottak Nagy-Britanniából és az Egyesült Államokból Jugoszláviába. Heuser: *i. m.* 82. o.
- 43 John C. Campbell: *Tito’s Separate Road. America and Yugoslavia in World Politics*. New York–Evanston: Harper & Row, 1967. 16., 19–20. o.
- 44 Borhi László: „Az amerikai diplomácia és a szovjet gazdasági-politikai térnyerés Magyarországon”. *Történelmi Szemle*, Vol. 35. No. 3–4. (1993). 353. o.; Uő.: „Az Egyesült Államok Kelet-Európa-politikájának néhány kérdése”. *Történelmi Szemle*, Vol. 37. No. 3. (1995). 279–280. o.
- 45 Lorraine M. Lees: *Keeping Tito Afloat. The United States, Yugoslavia and the Cold War*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1997. 60. o.
- 46 Idézi: Mark S. Byrnes: „A Titónak nyújtott amerikai segély”. *Külpolitika*, No. 1–2. (2001). 153–166., 153. o.
- 47 Uo. 154. o.
- 48 Fisher Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991)*. Budapest: IKVA, 1996. 118. o.
- 49 Magyarics Tamás helyesen állapítja meg, hogy Jugoszláviát csak nehezen lehetett demokratikus államnak nevezni. Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest: Eötvös, 2000. 251. o.
- 50 John Lampe, Russel O. Prickett és Ljubiša S. Adamović: *Yugoslav–American Economic Relations since World War II*. Durham–London: Duke University Press, 1990. 32. o.
- 51 Lees: *i. m.* 90. o.
- 52 Nick Ceh (szerk.): *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War, 1948–1957*. New York: Columbia University Press, 2002. 195–196. o.
- 53 A képviselőházban 225:142, a szenátusban 60:21 arányban fogadták el a törvényt. Campbell: *i. m.* 23–24. o.; Lees: *i. m.* 93–94. o.

„Tito felszínén tartása”: Nagy-Britannia szerepe Jugoszlávia gazdasági megsegítésében

- 54 Uo. 97. o.
- 55 Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MOL) XIX-J-1-k-Egyesült Államok-48t-758/1950/biz./2 (17d.).
- 56 MOL XIX-J-1-k-Egyesült Államok-48t-123/1951/biz./pol (17d.).
- 57 PRO T236/3226 CAB C. P. (50)234. (Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs and the President of the Board of Trade, 17. October, 1950.).
- 58 PRO FO 371/95518 RY1102/368.
- 59 PRO T236/3226 CAB C. P. (50)234.
- 60 Az Egyesült Államok ugyanis ellenezte, hogy a bank képviselői a kezdettől részt vegyenek az üléseken. A rövid távú deficit kezeléséről a washingtoni adminisztráció elsőként Londonnal és Párizssal kívánt megegyezni, az IBRD képviselőjét pedig csak ez után akarta meghívni. FRUS, IV. kötet. Washington: United States Government Printing Office, 1983. 1773–1775. o. A bank képviselői így csak az április 20-i, 24-i, 27-i és május 1-jei üléseken vettek részt. Ez az amerikai álláspont felülkerekedése mellett arra is utal, hogy viszonylag gyorsan sikerült rendezni a rövid távú jugoszláv deficit kérdését.
- 61 PRO FO 371/95508 RY1102/158.
- 62 MOL XIX-J-1-j-Nagy-Britannia-48t-05988/1951 (12. d.).
- 63 Lees: *i. m.* 103. o.
- 64 PRO FO 371/107849 WY1103/17.
- 65 PRO FO 371/102204 WY1103/87.
- 66 PRO PREM 11/2581. 34–40. o.
- 67 PRO FO 371/107850 WY1103/45.
- 68 PRO FO 371/107849 WY1103/17.
- 69 FRUS, VIII. kötet: 1952–1954. Washington: United States Government Printing Office, 1988. 1284–1290. o.
- 70 Uo.
- 71 PRO FO 371/102205 WY1103/114.
- 72 MOL XIX-J-1-k-Egyesült Államok-48t-08478/1952(17d.).
- 73 PRO FO 371/102206 WY1103/149.
- 74 MOL XIX-J-1-k-Egyesült Államok-48t-010861/1/1952 (17d.).
- 75 PRO FO 371/107849 WY1103/17.